

אייר התשס"ז

בס"ד

"וזכרתי את בריתי" פרשת בחוקותי (ע"פ שיעורו של הרב אביחי קצין)

א. תשובה וזכות אבות

השפע האלוקי, הניתן לנו לבני האדם, מותנה הוא במעשינו. הרמב"ם האריך לבאר בהלכות תשובה שהשכר והעונש על קיום המצוות ינתן בעולם הבא ולא בעולם הזה. וכל התיאורים הגשמיים המופיעים בתורה, דוגמת אלו המופיעים בפרשתנו, כך הוא מסבירם:

1. רמב"ם הלכות תשובה פרק ט':

"ואף על פי כן אין אותן הטובות הם סוף מתן שכרן של מצות ולא אותן הרעות הם סוף הנקמה שנוקמין מעובר על כל המצוות. אלא כך הוא הכרע כל הדברים: הקב"ה נתן לנו תורה זו עץ חיים היא וכל העושה כל הכתוב בה ויודעו דעה גמורה נכונה זוכה בה לחיי העולם הבא, ולפי גודל מעשיו ורוב חכמתו הוא זוכה. והבטיחנו בתורה שאם נעשה אותה בשמחה ובטובת נפש ונהגה בחכמתה תמיד שיסיר ממנו כל הדברים המונעים אותנו מלעשותה כגון חולי ומלחמה ורעב וכיוצא בהן, וישפיע לנו כל הטובות המחזיקות את ידינו לעשות התורה כגון שובע ושלוש ורבוי כסף וזהב..."

כך מבטיחה התורה בתחילת פרשתנו:

2. ויקרא פרק כ"ו

- (ג) אם בחקתי תלכו ואת מצותי תשמרו ונעשיתם אתם:
- (ד) ונתתי גשמיכם בעתם ונתנה הארץ ביולה ונעץ השדה יתן פריו:
- (ה) והשיג לכם דגש את בציר ובציר ושיג את זרע ואכלתם לחמכם לשבע וישבתם לבטח בארצכם:
- (ו) ונתתי שלום בארץ וישכבתם ואין מחריד והשבתי חיה רעה מן הארץ וחרב לא תעבר בארצכם:
- (ז) וירדפתם את איביכם ונפלו לפניכם לחרב:

ולכן אם לא נשמע ולא נקיים את ציוויה של התורה, "מבטיחה" לנו התורה רשימה ארוכה של קללות:

(יד) ואם לא תשמעו לי ולא תעשו את כל המצוות האלה:

(טו) ואם בחקתי תמאסו ואם את משפטי תגלגל נפשכם לבלתי עשות את כל מצותי להפרכם את בריתי:
(טז) אף אני אעשה זאת לכם והפקדתי עליכם בהלה את השחפת ואת הקדחת מכלות עינים ומדיבת נפש וזרעתם לריק זרעכם ואכלהו איביכם:

שיאן של הקללות בהגליית עם ישראל אל מחוץ לארצו:

- (מא) אף אני אלך עמם בקרי והבאתי אתם בארץ איביהם או אז יכנע לבבם הערל ואז ירצו את עונם:
- (מב) וזכרתי את בריתי יעקוב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכר והארץ אזכר:
- (מג) והארץ תעזב מהם ותרח את שבתיה בהשמה מהם והם ירצו את עונם יען וביען במשפטי מאסו ואת חקתי געלה נפשם:
- (מד) ואף גם זאת בהיותם בארץ איביהם לא מאסתים ולא געלתים לכלתם להפר בריתי אתם כי אני יהוה אלהיהם:
- (מה) וזכרתי להם ברית ראשנים אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים לעיני הגוים להיות להם לאלהים אני יהוה:

עיון בפסוקים אלו מגלה גם את הגורם לחידושה של הברית בין כנסת ישראל לבין הקב"ה:

זכרתי את בריתי יעקוב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכר והארץ אזכר:
זכרתי להם ברית ראשנים אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים לעיני הגוים להיות להם לאלהים אני ה':
הסיבה לחידוש הברית הוא זכות אבות או ברית אבות.

(במסכת שבת דף נה עמוד א' נאמר שפעמים תמה זכות אבות. אולם עיי' בתוספות שם (ד"ה ושמואל אמר וכו') : "אומר רבינו תם **דזכות אבות תמה אבל ברית אבות לא תמה** דהא כתיב (ויקרא כו) **וזכרתי את בריתי יעקוב אף לאחר גלות**".

גם בפרשת כי תבוא מצאנו ברכות וקללות ובעקבותיהן חידוש של הברית האלוקית. אולם השוואה בין שני המקומות, תלמד ששם הגורם לחידוש הברית אחר הוא

3. דברים פרק ל'

(א) **וְהָיָה כִּי יָבֹאוּ עֲלֵיךָ כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה אֲשֶׁר נָתַתִּי לְפָנֶיךָ וְהִשְׁבַּתְתָּ אֶל לְבָבְךָ בְּכָל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִדְיָתְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ שְׁמָה :**
(ב) **וְשִׁבַּתְתָּ** עד יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹל כָּל אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוְנֶךָ הַיּוֹם וּבְנִיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ :
(ג) **וְשִׁבַּתְתָּ** יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶת **שְׁבוּתְךָ** וְרַחֲמֶיךָ וְשִׁבַּתְתָּ מִכָּל הַעֲמִים אֲשֶׁר הִפְיָצְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ שְׁמָה :
(ד) אִם יְהוָה נִדְחָךָ בְּקִצֵּה הַשָּׁמַיִם מִשָּׁם יִקְבָּצְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וּמִשָּׁם יִקְחֶךָ :
(ה) וְהִבִּיאֲךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר יִרְשׁוּ אֲבֹתֶיךָ וִירְשָׁתָהּ וְהִיטְבֶּךָ וְהִרְבֶּךָ מֵאֲבֹתֶיךָ :
(ו) וּמִלִּי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶת לְבָבְךָ וְאֶת לִבְבִּי זָרַעַתְּ לְאַהֲבָה אֶת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ לְמַעַן חַיֶּיךָ :
(ז) וְנָתַן יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶת כָּל הָאֱלוֹת הָאֵלֶּה עַל אֲיָבֶיךָ וְעַל שְׂנְאֵיךָ אֲשֶׁר רָדַפְתָּ :
(ח) וְאֶתְּתָה **תְּשׁוּבָה** וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹל יְהוָה וְעָשִׂיתָ אֶת כָּל מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוְנֶךָ הַיּוֹם :
(ט) וְהוֹתִירְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֵׂה יָדְךָ בְּפָרִי בִטֶן וּבְפָרִי בְהִמְתֵּן וּבְפָרִי אֲדָמְתֶךָ לְטוֹבָה כִּי יָשׁוּב יְהוָה לְשׁוֹשׁ עֲלֵיךָ לְטוֹב כַּאֲשֶׁר שָׁשׁ עַל אֲבֹתֶיךָ :
(י) כִּי תִשְׁמַע בְּקוֹל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְשֹׁמֵר מִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו הַפְּתוּבָה בְּסִפְרָה הַתּוֹרָה הַזֶּה כִּי **תְּשׁוּבָה** אֶל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בְּכָל לְבָבְךָ וּבְכָל נַפְשְׁךָ :

סיבת הקירבה המחודשת בספר דברים (לעם העומד להכנס לארץ) היא **התשובה**. בחינת: "שובו אלי ואשובה אליכם". כל זאת לעומת המתואר בפרשתנו (ליוצאי מצרים), כשמוקד חידוש הברית הוא **זכות אבות**.

ב. "חובת אבות"

ברית אבות אינה רק זכות. גם **חובה** היא. למסקנה זו מגיע בעל השל"ה הקדוש לאור התבוננות בפסוקים.

שכן יש לתמוה על מיקום הזכרת הברית :
אף אֲנִי אֲלַךְ עִמָּךְ בְּקִרְי וְהִבֵּאתִי אֹתְךָ בְּאֶרֶץ אֲיִבִּיָּהֶם אוֹ אֲזִי יִכְנַע לְבָבְךָ הָעֶרֶל וְאֲזִי יִרְצוּ אֶת עֲוֹנֶיךָ :
וְזָכַרְתִּי אֶת בְּרִיתִי יַעֲקֹב וְאֶת בְּרִיתִי יִצְחָק וְאֶת בְּרִיתִי אַבְרָהָם אֲזָכֹר וְהָאֶרֶץ אֲזָכֹר :
וְהָאֶרֶץ תַּעֲזֹב מֵהֶם וְתִרְצֵן אֶת שְׁבֹתֶיהָ בְּהִשְׁמָה מֵהֶם וְהִם יִרְצוּ אֶת עֲוֹנֵם יַעַן וּבִינְעוּן בְּמִשְׁפָּטִי מֵאִסּוּ וְאֶת חֻקֹּתַי יַעֲלֶה נַפְשָׁם :

הפסוקים מתארים פורענות : "והבאתי אותם בארץ אויביהם" .. "והארץ תעזב מהם" ...
ואם כך יש לתמוה מדוע בתווד, בין שני התיאורים על פורענות, מופיעה נחמה העוסקת בזכות האבות : "וְזָכַרְתִּי אֶת בְּרִיתִי יַעֲקֹב וְאֶת בְּרִיתִי יִצְחָק וְאֶת בְּרִיתִי אַבְרָהָם אֲזָכֹר וְהָאֶרֶץ אֲזָכֹר"!!

כך ניסח את השאלה בעל השל"ה :

4. השל"ה

קשה כי זה הפסוק הוא של נחמה ועדיין לא נגמר הקללות!!

ולכן הסביר :

וקיבלתי כי אף זה הפסוק הוא מהתוכחה. כי אינו דומה רשע בן רשע, לרשע בן צדיק. כי הרשע בן צדיק ענשו מרובה על שאין מנהג אבותיו בידי. וכן אינו דומה מי שגר במקום מכוער למי שהוא גר במקום תורה. וזהו שאמר אזכור לך אלה הדברים לכף חובה, שאתה מזרע הקדושים. וגם הארץ אזכור לך שאוירא דארץ ישראל מחכים ועם כל זה לא הלכת בדרך ישר. על כן כל איש ישים על לבו ובפרט מי שיש לו אבות שהיו יראי אלוקים, וגם מי שיושב במקום לומדי תורה צריך לראות ביותר לילך בעקבותיהם.

אינו דומה חטאו של זה הממשיך את דרך אבותיו הרשעים, לחטאו של זה הבא מזרע צדיקים. שהרי אל זה האחרון ניתן לבוא בטענה : הכיצד זנחת את דרך אבותיך!!
הזכרת הברית, לדידו של השל"ה, אינה לשם הזכרת זכות. כי אם לצורך המחשת עוצמת הירידה. זרע אברהם יצחק ויעקב החוטאים בתוככי ארץ הקודש, קטרוג גדול הוא.

ללמדנו שברית אבות, לא רק זכות היא. כי אם גם חובה.

ג. "למה נאמרו אחרנית!?"

תמיהה נוספת יש לעורר בתיאור ברית האבות:
וְזָכַרְתִּי אֶת בְּרִיתִי יַעֲקֹב וְאֶת בְּרִיתִי יִצְחָק וְאֶת בְּרִיתִי אַבְרָהָם אֲזַכֵּר וְהָאָרֶץ אֲזַכֵּר:
סדר הופעתם הכרונולוגי של האבות **הפוך** הוא. אברהם קודם לבנו יצחק, הקודם לבנו שלו, יעקב.
בעיון ראשוני נראה שזה גם סדר גדולתם הרוחנית: אברהם גדול מיצחק. ויצחק גדול מאברהם.

ואם כך יש להבין:

5. ויקרא רבה פרשה לו
...ולמה נאמרו אבות אחרנית!?

ד. שמים וארץ

המדרש עסק בשאלה זו והשיב בכמה אופנים.
לצורך התשובה הראשונה עוסק מדרש בהרחבה בסדרם של כתובים בעניינים שונים.

הראשון הוא ביחס שבין שמים וארץ:

6. ויקרא רבה (וילנא) פרשה לו פסקא א – היחס שבין שמים וארץ
א וזכרתי את בריתי יעקוב הה"ד (תהלים קב) **לפנים הארץ יסדת ומעשה ידיך שמים** בית שמאי ובית הלל ב"ש
אומרים השמים נבראו תחלה ואח"כ הארץ שנאמר בראשית ברא וגו' וב"ה **אומרים הארץ נבראת תחלה** ואח"כ
שמים.

לפי בית שמאי נבראו **השמים** תחילה. ואלו לבית הלל **הארץ** נבראת תחילה.
כל אחד מהם מביא נימוק להצדקת דבריו:

אלו ואלו מביאים טעם לדבריהם: טעמן דב"ש דאינון אמרי השמים נבראו תחלה ואח"כ הארץ משל למלך
שעשה לו כסא **משעשאו עשה אפיפירון שלו** כך (ישעיה סו) כה אמר ה' השמים כסאי והארץ הדום רגלי.
טעמן דב"ה דאמרי הארץ נבראת תחלה ואחר כך שמים **משל למלך שבנה פלטין משבנה התחתונים בנה**
העליונים כך כתיב (בראשית ב) ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים.

בית שמאי מביאים נימוק להצדקת דבריהם:
הבונה **כסא**, רק לאחר השלמת הכסא, יוסיף לו **הדום** (שרפרף) לנחת רגליו.
היחס שבין שמים לארץ, הוא כיחס שבין כסא להדום הרגלים: **"השמים כסאי והארץ הדום רגלי"**.
ולכן הסדר המובן הוא, שקודם נבראו השמים ורק אחר כך הארץ.

בית הלל מביאים אף הם ראייה לדבריהם:
הבונה **ארמון** מתחיל **בתחתונים** ורק אחר כך עובר **לעליונים**.
כך הקב"ה. עסק קודם תחתונים ורק אחר כך בשמים העליונים.

מחלוקת זו אינה עוסקת רק במה שהיה בבריאת העולם. אפשר שהשלכות לה למחלוקת זו, גם לדרך הבניין
הרוחני.

כך נחלקו בית הלל ובית שמאי:

7. מסכת ביצה דף טז עמוד א
תניא, אמרו עליו על **שמאי** הזקן, **כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת**. מצא בהמה נאה אומר: **זו לשבת**. מצא אחרת
נאה הימנה - מניח את השניה ואוכל את הראשונה.
אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה לו, **שכל מעשיו לשם שמים**. שנאמר +תהלים סח+ ברוך ה' **יום יום**. תניא נמי
הכי: בית שמאי אומרים: מחד שביך לשבתידך (מאחד בשבת שלך תן לבד לשבת הבאה. – רש"י שם), ובית הלל
אומרים: ברוך ה' **יום יום**.

שמאי שומר מתחילתו של שבוע בהמה נאה לשבת.
לעומתו, הלל "כל מעשיו לשם שמים" ואין הוא שומר מתחילת השבוע לשבת.

מה שורש המחלוקת?

רש"י סבור שמוקד המחלוקת במהות מידת הביטחון :
שמאי סבור שיש לדאוג מתחילת השבוע לצורכי השבת.
אך הלל מעשיו לשם שמים. ופירוש הדבר : שם שמים - בוטח שתזדמן לו נאה לשבת. (רש"י)

ולכן הפירוש "ברוך ה' יום יום" לפי רש"י הוא : יום יום - יעמס לנו את צרכינו ועזרתנו.

מידת הביטחון גורמת למאמין להיות בטוח שהקב"ה ידאג לנו לצרכינו בכל יום. ולכן אין לדאוג לצרכי השבת מתחילתו של שבוע.

אך אולי מותר לומר קצת אחרת : מחלוקתם זו קשורה למחלוקת על בריאתו של עולם. (ומתוך כך על דרך עבודת ה')

לבית שמאי כסאו ומרכזו של עולם השמים. ולכן האדם מצווה לחבר את הכל אל השמים.

ימי החול, מקבילים הם לארץ. שכן בהם נברא העולם. ביום השבת אנו עוסקים בצרכי שמים.
אין משמעות לימי החול אם אין מחברים אותם באופן ישיר ליום השבת.

הלל לעומתו סבור שיש להתחיל מלמטה למעלה, כברייתו של עולם.
ולכן ניתן לקדש כל יום בפני עצמו. שהרי "ברוך ה' יום יום".

ר' שמעון בר יוחאי הגיב על מחלוקת זו בתמיהה :

8. ויקרא רבה (וילנא) פרשה לו פסקא א - שיטת ר' שמעון בר יוחאי

אמר רשב"י תמה אני איך נחלקו אבות העולם על בריית שמים וארץ שאני אומר שמים וארץ לא נבראו אלא כאלפס וכיסוי הה"ד (ישעיה מח) אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים .

רשב"י סבור שאין מוקדם מביניהם, שכן שניהם יחד נבראו. שהרי היחס בין שמים וארץ הוא כיחס בין סיר ומכסה הבאים יחד.

(שיטתו של רשב"י שאין לעסוק בחיי שעה כלל כדי לזכות בחיי עולם, ולא ניתנה תורה להדרש אלא לאוכלי המן, נלמדה גם מהשבת שהיא מעין עולם הבא, שקדושתה בכך ששבותים מכל מלאכה, ובכך זוכים לנשמה יתירה, ולקדושה, אולם בשעה שהזקן מכבד את השבת ולוקח שני הדסים אחד כנגד זכור ואחד כנגד שמור, לומדים רשב"י ובנו שמעלת השבת וקדושתה שהיא מעין עולם הבא, לא רק בשמור ושבתה ממלאכה, אלא גם בזכור בקידוש באכילה ושתייה, וגם בכך יש נשמה יתירה, ובזה נתיישבה דעתם שניתן לשלב חיי שעה וחיי עולם ולקדשם כאחד, וזו היא השבת כבת זוג של האדם, שיש בה את השילוב של הגוף והנשמה, של חיי עולם וחיי שעה).

ה. "שקולים זה כזה"

בנו, ר' אלעזר, ממשיך ודן, לשיטת אביו, מה פשר השינויים בסדר הכתובים :

9. ויקרא רבה (וילנא) פרשה לו פסקא א - שיטת ר' אלעזר בנו של ר' שמעון

"אמר ר' אלעזר בר' שמעון אם כדעת שאמר אבא בכ"מ הוא מקדים שמים לארץ ובמקום אחד הוא אומר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים אלא מלמד ששניהם שקולים שוין זה כזה."

השמים והארץ שניהם שקולים זה לזה.

"כך ממשיך המדרש ועוסק בכמה דברים שבהם מצאנו תופעה זו. שפעמים מקדימה התורה דבר אחד ופעמים מקדימה את זולתו :

בכ"מ הוא מקדים תורים לבני יונה ובמקום אחד הוא אומר וכן יונה או תור מלמד ששניהם שוין זה כזה

בכ"מ הוא מקדים משה לאהרן ובמקום אחד הוא אומר הוא אהרן ומשה מלמד ששניהם שוין זה כזה

בכ"מ הוא מקדים יהושע לכלב ובמקום אחד הוא אומר (במדבר לב) בלתי כלב בן יפונה הקנזי

ויהושע בן נון מלמד ששניהם שוין זה כזה

בכל מקום הוא מקדים כבוד אב לכבוד אם ובמקום אחד הוא אומר (ויקרא יט) איש אמו ואביו תיראו מלמד ששניהם שקולים זה כזה אבל אמרו חכמים האב קודם לאם בכל מקום מפני שהוא ואמו חייבין בכבוד אביו ."

זהו גם הביאור לשינוי בסדר ההופעות בפסוק שלנו :

"בכל מקום מקדים אברהם לאבות וכאן וזכרתי את בריתי יעקוב מלמד ששלשתן שוין זה כזה."

ואם כן לדרך זו, לא צריכים אנחנו לחפש טעם להקדמתו של יעקב.

שכן כל מהות השינוי ללמדנו ששלושתם שקולים ושוים הם. ופעם מקדימים את האחד ופעם את זולתו.

ו. "כדאי הוא"

המדרש מביא גישה נוספת, הרואה בסדר המופיע אצלנו משמעות :

10. ויקרא רבה (וילנא) פרשה לו פסקא ה

ה ולמה נאמרו אבות אחרוניתי? לומר **אם אין מעשה ביעקב כדאי הם מעשה יצחק ואם אין מעשה יצחק כדאי הם מעשה אברהם** כדאי הוא מעשה כל אחד ואחד שיתלה כל העולם בגינו.

ברית אברהם, ברית יצחק וברית יעקב מובאות כדי לסייע ידינו. וממילא יש לילך **מן הקל אל הכבד**.

הרחיב זאת רש"י :

11. רש"י פרק כו פסוק מב

"וזכרתי את בריתי יעקוב - למה נמנו אבות אחרוניתי, לומר **כדאי הוא יעקב הקטן** לכך, **ואם אינו כדאי הרי יצחק עמו**, ואם **אינו כדאי, הרי אברהם עמו**, שהוא כדאי. ולמה לא נאמרה זכירה ביצחק, אלא אפרו של יצחק נראה לפני צבור ומונח על המזבח :

ראוי להתחיל ביעקב, שהוא הקטן שבין האבות. אפשר תספיק לעם ישראל זכותו. ואם היא לא תספיק, יש להוסיף לה את זכותו של יצחק. ואם אף זכותו של יצחק לא תספיקה, יש להוסיף את זכותו של אברהם.

ז. "בוראך יעקב"

דרך נוספת מצאנו במדרש.

גם היא רואה בסדר האמור בהזכרת הבריתות סדר מכוון. **אולם לא מן הקל אל הכבד. כי אם דווקא התחלה ב"כבד"**.

וכך מצאנו במדרש :

12. ויקרא רבה (וילנא) פרשה לו פסקא ד

ד ד"א וזכרתי את בריתי יעקב הה"ד (שם /ישעיהו/ מג) ועתה כה אמר ה' **בוראך יעקב ויוצרך ישראל** ר' פנחס בשם ר' ראובן אמר הקב"ה לעולמו **עולמי עולמי אומר לך מי בראך מי יצרך יעקב בראך יעקב יצרך** ככתוב בוראך יעקב ויוצרך ישראל

המדרש מפרש פסוק בישעיהו באופן מפתיע.

כך אומר הפסוק : **"וְעַתָּה כֹּה אָמַר ה' בְּרָאֲךָ יַעֲקֹב וַיְצַרְךָ יִשְׂרָאֵל אֵל תִּיכָא פִּי גְאֻלְתִּינְךָ קְרָאתִי בְשֵׁמֶךָ לִי אֶתָּה:"**

על פניו, קריאה יש כאן מצידו של הקב"ה אל יעקב, להכיר בכך **שהקב"ה בורא העולם הוא**. כך לדוגמא פירש הרד"ק :

13. הרד"ק על ישעיהו מ"ג א'

בוראך יעקב - שתכיר כי **אני בוראך ובורא העולם** :

אולם המדרש מציע פירוש אחר : **יעקב הוא הבורא. ישראל הוא היוצר!**

הפנייה היא אל העולם להכיר במקומו וחשיבותו של יעקב.

וכאן ממשיך המדרש ומביא כמה וכמה דרשות המפליגות בחשיבותו של יעקב :

14. המשך ויקרא רבה (וילנא) פרשה לו פסקא ד

רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי אמר בהמות לא נבראו אלא בזכותו של יעקב הה"ד (איוב מ) הנה נא בהמות אשר עשיתי עמך, רבי יהושע בר' נחמיה בשם רבי חנינא ברבי יצחק אמר **שמים וארץ לא נבראו אלא בזכות יעקב** דכתיב (תהלים עח) ויקם עדות ביעקב ואין עדות האמור כאן אלא שמים וארץ כד"א (דברים ל) העדותי בכס היום את השמים ואת הארץ א"ר ברכיה **שמים וארץ לא נבראו אלא בזכות ישראל** דכתיב בראשית ברא אלהים ואין ראשית אלא ישראל שנאמר (ירמיה ב) קדש ישראל לה' ראשית תבואתה, אמר ר' אחא שמים וארץ לא נבראו אלא בזכות משה שנאמר (דברים לג) וירא ראשית לו א"ר אבהו **הכל לא נוצר אלא בזכות יעקב** הה"ד (ירמיה ז) לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא בשביל יעקב יצר הכל, ר' ברכיה ורבי לוי בשם ר' שמואל בר נחמן אמר **אברהם לא ניצול מכבשן האש אלא בזכות יעקב** משל לאחד שהיה עומד ונידון לפני שלטון ויצא דינו לפני שלטון לישרף צפה אותה השלטון באצטרוגוליס שלו וראה שעתיד להוליד בת שהיא נשאת למלך אמר כדי הוא להנצל בזכות בתו שהוא עתיד להוליד כך אברהם יצא דינו מלפני נמרוד לשרף וצפה הקב"ה שיעקב עתיד לצאת ממנו אמר כדאי הוא לינצל בזכות יעקב הה"ד (ישעיה כט) כה אמר ה' אל בית [יעקב] (ישראל) אשר פדה את אברהם ורבנן אמרין אברהם עצמו לא נברא אלא בזכותו של יעקב הה"ד (בראשית יח) **כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט ואין צדקה ומשפט אלא ביעקב שנאמר (תהלים צט) משפט וצדקה ביעקב אתה עשית.**

מהי גדולתו של יעקב עד שהמדרש קובע ש"שמים וארץ נבראו בזכות יעקב"?
ואפילו אברהם ניצל בזכותו של יעקב?

ח. "שהיתה מטתו שלימה"

המדרש עומד על הערה סגנונית נוספת בפסוק שאנו עוסקים בו :
וְזָכַרְתִּי אֶת בְּרִיתִי יַעֲקֹב וְאֶת בְּרִיתִי יִצְחָק וְאֶת בְּרִיתִי אַבְרָהָם אֲזָכֹר וְהָאָרֶץ אֲזָכֹר :

מטבע הלשון "אף" (גם) מלמד על הנסמך אליו שהוא טפל לעיקר. שהרי גם הוא מצטרף אל המוזכר לפניו.
מדוע אם כן מופיע יעקב ולאחריו מוסיפה התורה גם את יצחק וגם את אברהם?!

המדרש מתייחס לשאלה זו ומשיב :

15. ויקרא רבה (וילנא) פרשה לו פסקא ה

ולמה נאמר באברהם וביצחק אף ולא נאמר ביעקב אף ע"י שהיתה מטתו שלימה לפניו אברהם יצא ממנו ישמעאל וכל בני קטורה יצחק יצא ממנו עשו וכל אלופי אדום אבל יעקב מטתו שלימה כל בניו צדיקים הה"ד (בראשית מב) כלנו בני איש אחד נחנו אין לי אלא אבות אמהות מנין ת"ל את את ואין אתיא אלא אמהות דכתיב (שם /בראשית/ מט) שמה קברו את אברהם ואת שרה וגו'

זרעו של אברהם מתפצל. יצחק ממשיך בתוככי הברית וישמעאל פורש לדרכו.

כך גם בביתו של יצחק. יעקב ממשיך ועשו לא.

לא כן הדבר אצל יעקב. הוא "מטתו שלימה לפניו". כל זרעו משתתף בבניית בית ישראל.

ייחודיות זו, מאפשרת להבין גם את מטבע ברכתו של יעקב לנכדיו :

16. בראשית פרק מח

(יד) וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל אֶת יָמִינוֹ וַיִּשֶׁת׀ עַל רֹאשׁ אֶפְרַיִם וְהוּא הֶצְעִיר וְאֶת שְׂמֹאלוֹ עַל רֹאשׁ מְנַשֶּׁה שְׂכַל אֶת יָדָיו כִּי מְנַשֶּׁה הַבְּכוֹר :

(טו) וַיְבָרֶךְ אֶת יוֹסֵף וַיֹּאמֶר הֲאֵלֶּהִים אֲשֶׁר הִתְהַלְכְּוּ אֲבֹתַי לִפְנֵי אַבְרָהָם וַיִּצְחָק הֲאֵלֶּהִים הֲרַעָה אֹתִי מֵעוֹדֵי עַד הַיּוֹם הַזֶּה :

(טז) הַמְּלֹאךְ הַגָּאֵל אֹתִי מִכָּל רַע יְבָרֶךְ אֶת הַנְּעָרִים וַיִּקְרָא בָהֶם שְׁמֵי וְשֵׁם אֲבֹתַי אַבְרָהָם וַיִּצְחָק וַיְדַגּוּ לְרֵב בְּקָרֶב הָאָרֶץ :

מדוע מקדים יעקב את שמו לשם אבותיו?! וכי גדול הוא מהם?

על כך משיב האלשיך בפרשתנו :

17. האלשיך

ויעקב שהיתה מטתו שלימה לא נאמר בו באף, ולכן כשהוא מברך את אפרים ומנשה הוא מתחיל בעצמו, ויקרא בהם שמי ושם אבותי, אף על פי שראה את עצמו שמדרגתו נמוכה מדרגת אביו, אך היתה מטתו שלימה.

יעקב מקדים את שמו שכן שמו שלו זוכה להמשכיות מליאה, בשונה משם אבותיו.

ט. אהבה רבה ואהבת עולם

בגמרא נחלקו מהו מטבע הברכה שקודם לקריאת שמע, אהבה רבה או אהבת עולם :

18. מסכת ברכות דף יא עמוד ב

תניא נמי הכי : אין אומרים אהבת עולם אלא אהבה רבה. ורבנן אמרי : אהבת עולם, וכן הוא אומר (ירמיהו ל"א) ואהבת עולם אהבתיך על כן משכתיך חסד.

מחלוקת זו ממשיכה גם להלכה :

19. שולחן ערוך אורח חיים סימן ס סעיף א

ברכה שנייה : אהבת עולם (הגה : ויש אומרים : אהבה רבה, וכן נוהגין בכל אשכנז).

נוסח ספרד נהגו כדברי המחבר לומר "אהבת עולם" בבוקר ובערב.

נוסח אשכנז כמנהג הרמ"א לומר "אהבה רבה".

אולם כל זאת בבוקר :

20. משנה ברורה סימן ס"ק ב

"יוכן נוהגין - היינו בבקר אבל בערב נוהגין לומר אהבת עולם.

המשנה ברורה הסביר גם את טעם ההבדל שבין תפילת הבוקר, שבה נהגו לומר אהבה רבה. לבין תפילת הערב שבה נהגו לומר אהבת עולם:

והטעם שנהגו לומר בבוקר אהבה רבה משום דכתיב חדשים לבקרים רבה אמונתך".

אולם אפשר שמותר להרחיב ולבאר: חז"ל למדונו שהאבות הם שתקנו את התפילות. אברהם תיקן תפילת שחרית. ויעקב הוא שתיקן תפילת מנחה.

התפילות מבטאות את דרכם של שני אלו.

כך איפיינו חז"ל את דרכם של האבות:

21. מסכת פסחים דף פח עמוד א

ואמר רבי אלעזר: מאי דכתיב +ישעיהו ב+ והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלהי יעקב וגו', אלהי יעקב ולא אלהי אברהם ויצחק?
אלא: לא כאברהם שכתוב בו הר, שנאמר +בראשית כב+ אשר יאמר היום בהר ה' יראה, ולא כיצחק שכתוב בו שדה, שנאמר +בראשית כד+ ויצא יצחק לשוח בשדה. אלא כיעקב שקראו בית, שנאמר +בראשית כח+ ויקרא את שם המקום ההוא בית אל.

אברהם קרוי הר. הוא העומד בראש ההרים ומפיץ את אורה של האמונה.

ולכן מצאנו ש"אברהם מגייר את האנשים, ושרה מגיירת הנשים". (רש"י בראשית פרק יב פסוק ה').

מצודתו של אברהם רחבה היא. דרכו לעסוק ב"אהבה רבה". אולם היכן הם אותם גרים? היכן צאצאיהם וממשיכי דרכם?

כנראה שהיתה זו אהבה רבה. אך לא הפכה היא לאהבת עולם.

דרכו של יעקב שונה. אין הוא עוסק באהבה רבה. יעקב קרוי בית. הוא מצטצם בתוככי ביתו פנימה. ולכן מטתו שלימה היא.

והצטמצמות זו, היא ההופכת לאהבת עולם.

יעקב הוא המתרגם את האהבה לאהבת עולם.

ולכן ראויה היא תפילתו של אברהם (שחרית) למטבע הלשון אהבה רבה.

ותפילתו של יעקב (ערבית) למטבע הלשון אהבת עולם. (הסבר זה שמעתי מהגאון ר' שלמה פיישר שליט"א)

י. "זוכר חסדי אבות"

בעל ה"משך חכמה" הסביר בדבריו על הפסוק שאנו עוסקים בו את קטע שאנו אומרים בתפילה:

22. משך חכמה על ויקרא פרק כו פסוק מב

מה שאנו אומרים בתפילה: "וזוכר חסדי אבות" יתכן כי דרך המיטיב את מי, שמיטיב לו לבלי לעזוב אותו, שלא יהיו הטובות אבודים. וכן מי שהיטיב את האבות הוא ייטיב ויגונן את הבנים, כדי שיאה פרי טובותיו על מי חלו. וזה שאמר שהקב"ה יזכור החסדים והטובות שעשה לאבותינו, ואם כן בשביל זה – שלא יהיה לריק – לא תופר גם חסדו אתנו.

מדבריו אלו למדנו מהי מהותה של זכות אבות: הנותן דבר לחבירו, מעוניין שלדבר זה יהיה קיום.

ולכן ימשיך הנותן לתמוך בקיומו של הדבר. מסיבה זו עשוי הנותן לתמוך גם בצאצאיו של המקבל.

שכן אם לא יתמוך בהם, עלול הדבר שעבר בירושה לירד לטימיון.

זהו גם היסוד של זכות אבות. אם לא ירחם הקב"ה עלינו, עלולה עבודתם של האבות לרדת לטימיון.

זהו הפירוש לדברינו בתפילה.

הקב"ה "זוכר חסדי אבות". זוכר הוא את פועלם ומעשיהם של האבות.

ולכן "מביא גואל לבני בניהם" - זו הסיבה שזכות זו של האבות, נזקפת גם לנו.

דבר זה יסביר לנו את קדימות יעקב בהזכרת ברית האבות:

פועלו הייחודי של יעקב הוא בהפיכת החזון הגדול של אברהם ויצחק ל"אהבת עולם".

יעקב, שמטתו שלימה, תרגם את פועלם של האבות לחזון של עם שלם.
ולכן אנחנו "בני ישראל" אנחנו, הממשיכים את החזון של עם ה'.

ולכן כשהקב"ה חס על עמו ישראל, כדי שלא יהרס מפעל גדול זה, הברית הראשונה המוזכרת היא בריתו של יעקב:

וְזָכַרְתִּי אֶת בְּרִיתִי יַעֲקֹב וְאֶת אֶת בְּרִיתִי יִצְחָק וְאֶת אֶת בְּרִיתִי אַבְרָהָם אֲזָכֹר וְהָאָרֶץ אֲזָכֹר: